

ISTORIE

Peter Mansfield (1928–1996) s-a născut în India, la Ranchi. A făcut studii la Winchester și la Cambridge. În 1955 a intrat în Foreign Office și a plecat în Liban pentru a urma cursuri de limba arabă la Middle East Centre for Arabic Studies. În 1956, în urma crizei Suezului, a demisionat din Foreign Office, dar a rămas la Beirut în calitate de jurnalist specializat pe probleme politice și economice. A editat periodicul *Middle East Forum* și a fost corespondentul unor publicații importante precum *Financial Times*, *The Economist*, *The Guardian*, *The Indian Express*. Între 1961 și 1967 a fost corespondentul la Cairo al ziarului *Sunday Times*. După 1967, a lucrat la Londra, dar a vizitat de multe ori Orientul Mijlociu și Africa de Nord, iar în anul universitar 1971/1972 a ținut un curs despre viața politică din țările Orientului Mijlociu la Willamette University, Oregon, SUA. A editat volumele *The Middle East: A Political and Economic Survey* și *Who's Who in the Arab World*. Este autorul volumelor *Nasser's Egypt*, *Nasser: A Biography*, *The British in Egypt*, *The Ottoman Empire and Its Successors*, *Kuwait: Vanguard of the Gulf* și *The Arabs* – titluri de referință în orice bibliografie a domeniului.

Nicolas Pelham a studiat limba arabă la Damasc, iar apoi a devenit angajatul unei firme de consultanță juridică, specializându-se în dreptul islamic. În 1992 s-a mutat la Cairo, unde a preluat funcția de editor al publicației *Middle East Times*, devenind totodată colaborator al serviciului în limba arabă al BBC, pentru care a produs documentare având ca subiect lumea arabă. În 1998, a plecat în Maroc, în calitate de corespondent al publicațiilor *The Economist*, *The Observer* și al postului BBC. În 2005, a devenit *senior analyst* în cadrul organizației guvernamentale, cu sediul la Ierusalim, International Crisis Group, elaborând studii despre problemele politice israeliene și palestiniene.

PETER MANSFIELD
O ISTORIE A
ORIENTULUI
MIJLOCIU

revizuită și actualizată de
NICOLAS PELHAM

Traducere din engleză de
CORNELIA DUMITRU

Postfață de
VALENTIN NAUMESCU

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

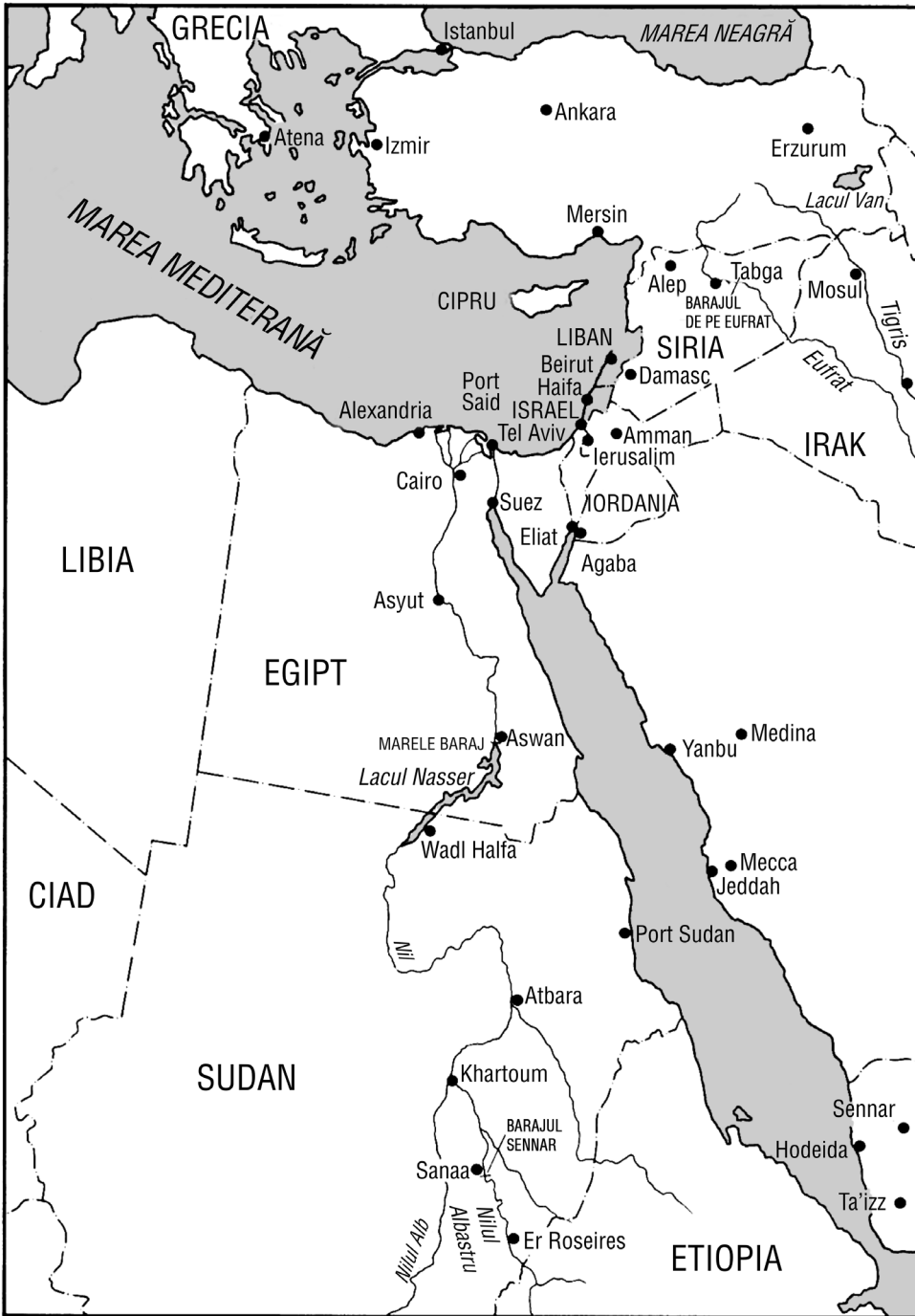
Cuprins

<i>Prefață la ediția a treia</i> (Nicolas Pelham)	11
1. Introducere: de la antic la modern	13
2. Islamul în defensivă, 1800 –	48
3. Egiptul sub Muhammad Ali: rival al otomanilor	59
4. Lupta pentru reformă, 1840–1900	76
5. Marea Britanie în Egipt, 1882–1914	99
6. Turci și arabi	129
7. Factorul persan	151
8. Bolnavul moare: 1918	164
9. Interregnul anglo-francez: 1918–1939	182
<i>Împărțirea Orientului arab. Anii interbelici – (I) Irak. (II) Siria și Liban. (III) Palestina și Transiordania</i>	
10. Al Doilea Război Mondial și perioada postbelică	233
<i>Reacții în Orientul Mijlociu: naționalism, panarabism și islam</i>	
11. Apariția Superputerilor și Era Nasser: 1950–1970	254
12. Anii turbulenți	296
<i>Ascensiunea statelor petroliere. Inițiative egiptene. Israel / Palestina și victima libaneză. Reafirmare islamică, revoluție și război. Provocarea mondială a Irakului</i>	
13. <i>Pax Americana</i>	357
<i>Înjosirea Irakului. Arbitrarea conflictului arabo-israelian. Oportunitatea de pace ratată de Israel. Promisiunea ambiguă de democratizare. Dezvoltarea teologiei musulmane a eliberării. Globalizarea jihadului islamic</i>	

6 CUPRINS

14. <i>Bellum Americanum</i>	412	
<i>Convertirea Irakului la șiiism. Contraatacul sunnit. Războiul civil din Irak și victoria șiiților. Ascensiunea mișcărilor populare în întreaga regiune. Factorii nestatali șiiți. Factorii nestatali sunniți. Apărarea vechii orânduiri: relansarea regimurilor de securitate în regiune. Pregătirea înfruntării finale</i>		
15. Schimbare de regim dinăuntru, nu din afară	467	
<i>Autocrați vechi și noi. Noul vechi Orient Mijlociu</i>		
<i>Note de lectură</i>	499	
<i>Postfață (Valentin Naumescu)</i>		
<i>Istoria unei crize fără sfârșit? Orientul Mijlociu, de două sute de ani în căutarea compatibilității cu modernitatea</i>		509
<i>Indice</i>	519	

Lui Luis Cañizares





Prefață la ediția a treia

În ultimul capitol al cărții sale, „Previziuni pentru secolul XXI“, scris acum douăzeci de ani, Peter Mansfield s-a dovedit surprinzător de profetic. A prezis ridicarea unei mișcări armate islamice în tot Orientul Mijlociu. A prezis, de asemenea, că regimurile arabe, chiar pierzându-și o parte din baza puterii lor, vor supraviețui. Însă una dintre predicțiile sale s-a dovedit cu totul greșită. În paragraful de încheiere al *Istoriei* sale, Peter s-a aventurat să susțină că, odată încheiat Războiul Rece, Statele Unite își vor pierde rolul de putere militară prezentă în lumea arabă și că „își vor menține cu greu statutul de superputere în zonă“.

Poate dacă factorii de decizie din Occident ar fi ținut seama de asta, multe dintre vărsările de sânge ar fi putut fi evitate. Desigur, e greu de susținut că Orientul Mijlociu ar fi trebuit să aibă parte de ceva mai bun decât intervențiile militare care au urmat. La data la care a încheiat elaborarea primei ediții, acum mai bine de douăzeci de ani, Statele Unite se aflau la apogeul puterii lor. Se sărbătorea victoria împotriva Irakului, care a fost alungat din Kuwait; mujahedinii pe care îi sprijiniseră în Afganistan câștigaseră propriul jihad împotriva Uniunii Sovietice, iar statele arabe se pregăteau pentru prima dată să se așeze la masa tratativilor cu Israelul pentru a negocia încheierea conflictului.

Analizând circumstanțele, pare o epocă mai puțin marcată de vinovății. Politicile duse de Statele Unite într-o regiune aflată la zece mii de mile distanță s-au întors împotriva americanilor, ducând la moartea a mii de americani atât în teritoriile arabe, cât și în patrie. După reluarea războiului cu Irakul, Statele Unite se retrag rapid din țara în care promisese că vor contribui la refacerea economică și politică, dar nu o făcuseră. În Afganistan, ca și în multe alte locuri, Statele Unite se luptă cu foștii săi aliați. După două decenii de negocieri care când sunt abandonate, când sunt reluate, perspectiva unei păci între Israel și lumea arabă e mai îndepăratată ca niciodată. Iar sub privirile atente ale Americii, sute de mii de oameni pier în conflictele din Irak, Algeria, Sudan și Israel/Palestina. Credibilitatea Statelor Unite în regiune nu mai înseamnă nimic.

Această versiune adusă la zi a *Istoriei Orientului Mijlociu* încearcă să afle ce nu a mers bine. În două noi capitole, tratează evoluția atitudinii Statelor Unite față de Irak, conflictul arabo-israelian și emergența mișcărilor jihadiste. Această politică lasă să se înțeleagă că în loc să se opteze pentru schimbarea provocată din afară a regimurilor politice, interesele americane sunt mai bine servite de

colaborarea cu mișcările politice care există în interiorul acestor state. Peter a înțeles că, pentru a pune capăt conflictelor, societățile din spațiul arab trebuie să facă pace nu numai cu inamicii lor, ci și cu forțele interne. „Consolidarea democrației, lărgirea reprezentării politice și respectarea drepturilor omului sunt urgența lumii arabe.“

Proape fără excepție, lipsurile sunt mai mari astăzi decât erau atunci. De când Peter și-a publicat cartea, Orientul Mijlociu s-a închis în el însuși și a devenit mai furios, mai suspicios și mai intolerant. Culturile cosmopolite s-au fărâmițat în componente locale. Pentru cei mai mulți dintre arabi, promisiunea instaurării democrației nu a fost respectată. Pentru palestinieni, patria lor a fost transformată într-o cursă cu obstacole constituită din ziduri și din puncte de control, ceea ce a făcut ca pentru întreaga populație circulația să fie restricționată ca nicăieri altundeva în lume. De aici, de unde scriu aceste rânduri, eu, ca și alte milioane de oameni, nu pot călători nici măcar cinci minute fără să mi se ceară actele.

Multă lume se întreabă dacă Statele Unite mai pot fi o forță în regiune. Sprijinul masiv pe care Obama l-a primit după discursul pe care l-a ținut la Cairo în 2009 este o dovadă că da. De asemenea, e cât se poate de clar că o superputere nu se poate retrage dintr-o regiune care alimentează cu petrol lumea întreagă. Dar așa cum au demonstrat-o ultimii zece ani, armadele americane, bazele militare și bombardamentele mai mult creează probleme decât le rezolvă. Iar după ce președintele Obama și-a investit capitalul electoral în Israel și în Iran, fără să obțină imediat dividende, scepticii cred tot mai mult că persuasiunea și diplomația sunt mai eficiente.

Toate cărțile recent apărute care au ca subiect Orientul Mijlociu se încheie predicând venirea unor zile mai bune. Invariabil, cărțile scrise în ultimii ani s-au dovedit prea optimiste. Dar, dacă acum există o fărâmă de speranță, ea e legată de faptul că Statele Unite se pregătesc să se retragă din Irak, iar popoarele din Orientul Mijlociu caută căi de a-și rezolva conflictele și de a se autodetermina. După cum observa și Peter, „de-a lungul secolelor, Orientul Mijlociu a constituit deopotrivă obiectul viselor cuceritorilor și ale celor care doreau să aducă pacea“. Poate la data apariției unei noi ediții, regiunea va fi din nou în măsură să se îndrepte mai mult către *Pax* și mai puțin către *Americana*.

Îi sunt recunoscător lui Luis Cañizares, căruia Peter i-a dedicat *Istoria* sa, pentru îngăduința de a îmbrăca mantia lui Peter și de a aduce textul la zi; agentului meu literar Michael Sissons, pentru stăruința de a mă fi căutat și găsit; și lui Simon Winder, pentru răbdare. Partea scrisă de mine a avut mult de câștigat datorită editorilor pe care am avut norocul să-i întâlnesc de-a lungul anilor petrecuți în regiune: Barbara Smith și Xan Smiley, redactori specializați în Orientul Mijlociu de la *The Economist*; Roula Khalaf, de la *Financial Times*, și Rob Malley, de la International Crisis Group. În timpul călătoriilor mele m-am bucurat de sprijinul și de opiniile autorizate ale nenumăraților mei prieteni și colegi, dintre care unii, în zonele de conflict, și-au riscat viața ca să o protejeze pe a mea. Și mai multe mulțumiri îi datorez soției mele, Lipika, pentru visul ei de copil crescut în luxuriantul Bengal de a fi exilată într-un deșert, dar și pentru cei aproape douăzeci de ani în care m-a ajutat ca acest vis să se împlinească.

I.

Introducere: de la antic la modern

„Orientul Mijlociu“ este o expresie engleză modernă care desemnează cea mai veche regiune a civilizației umane. Înaintea și în timpul Primului Război Mondial, spațiul care cuprindea Turcia, Peninsula Balcanică, Levantul și Egiptul era denumit îndeobște „Orientul Apropiat“. Dacă era vreodată întrebuințată, expresia „Orientul Mijlociu“ se referea la Arabia, Golful Persic, Persia (Iran)/ Mesopotamia (Irak) și Afganistan. După Primul Război Mondial, când Aliații au dezmembrat Imperiul Otoman și și-au impus hegemonia asupra fostelor sale provincii arabe, termenul „Orientul Mijlociu“ a ajuns treptat să includă ambele zone. Această tendință s-a consolidat în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când întreaga regiune a fost privită ca o entitate strategică în confruntarea cu puterile Axei. În Egipt se afla Centrul de Aprovizionare din Orientul Mijlociu al Aliaților. La sfârșitul războiului, Cairo a devenit și sediul Ligii Arabe, care a legat Egiptul de statele arabe independente din Asia. Republica Turcă, care intrase în NATO și care considera că destinul său e legat de Europa, nu mai făcea decât vag parte din Orientul Mijlociu.

Expresia „Orientul Mijlociu“ este eurocentrică. Lesne de înțeles, popoarele din subcontinentul indian o găsesc supărătoare. La urma urmelor, pentru ele, regiunea este „Occidentul Mijlociu“. „De ce nu i se zice «Asia Occidentală»?“, s-ar putea întreba. Această denumire prezintă însă dezavantajul excluderii Egiptului. Similar, „lumea arabă“, expresie intrată acum în uzul curent, exclude Israelul și Iranul, ambele fiind, ca să nu spunem mai mult, motive de maximă îngrijorare în regiune, cu toate că „lumea arabă“ are avantajul de a include statele nord-africane ale Maghrebului, care se implică tot mai mult în problemele regiunii, în ciuda eșecului practic de a realiza unirea politică a celor două jumătăți ale lumii arabe. E foarte probabil că expresia

„Orientul Mijlociu“ va mai fi folosită o bună bucată de vreme. Nici măcar nu e mărginită la limbile europene: în arabă – *Asharq al-Awsat* – este titlul cotidianului saudit cu cea mai largă circulație internațională dintre toate ziarele arabe.

Uzul curent nu ar trebui totuși să ne facă să pierdem din vedere inconvenientele expresiei, dintre care cel mai important este faptul că presupune o dominație occidentală a lumii. Distinsului savant și regretatului general John Bagot Glubb îi plăcea să le reamintească cititorilor săi că, din perspectiva civilizației și a culturii, Orientul Mijlociu a fost înaintea Europei Apusene în toți cei aproximativ cinci mii de ani în care poate fi urmărită istoria omenirii, cu excepția ultimilor cinci sute. Arheologii vor continua să discute dacă valea și delta Nilului, teritorii înguste, dar extrem de fertile, sau Mesopotamia, ținutul fluviilor îngemănate Tigru și Eufrat, pot pretinde întâietatea ca leagăn al civilizației umane, dar mai important este rolul lor comun în evoluția omenirii.

În secolul al XVIII-lea a.Chr., Hammurabi, regele Babilonului, a formulat primul cod de legi amplu, care a ajuns până la noi. Akhenaton, faraon egiptean din secolul al XIV-lea a.Chr., a creat cel dintâi conceptul unei singure zeități atotputernice. Vreo cincizeci de ani mai târziu, Ramses al II-lea – „cel Mare“ – a creat un imperiu care se întindea în aproape tot Orientul Mijlociu.

În uriașul arc teritorial care se întinde de la Eufrat, ocolind limita nordică a Deșertului Sirian, mergând de-a lungul coastei estice a Mediteranei, până în Valea Nilului s-a făurit mare parte din istoria omenirii. Teritoriul a fost numit Semiluna Fertilă, deoarece fie apele fluviilor, fie ploile de iarnă au hrănit pământurile agricole fertile și au contribuit la sedentarizarea populațiilor. Porțiunea centrală a acestui arc este fâșia îngustă de uscat care face legătura între Egipt și Anatolia (centrul Turciei). Mărginită la vest de Marea Mediterană și la est de Deșertul Sirian, are o lungime de aproximativ 800 de kilometri și o lățime de circa 120 de kilometri. Numită mai târziu Levant, astăzi cuprinde Libanul, Israelul și regiunile vestice din Siria și din Iordania. Toate marile puteri ale lumii antice s-au luptat pentru această fâșie de pământ și au ocupat-o; de-a lungul ei se găsesc cele mai vechi orașe de pe fața pământului locuite neîntrerupt, ca Ierihon și Byblos (Jubeil). Este locul unde s-au născut iudaismul și creștinismul. Numele celui mai faimos dintre orașele sale, Ierusalim, stârnește și acum reacții mai pătimașe decât oricare altul.

Istoria glorioasă, deși violentă, a acestui teritoriu a fost modelată de geografia sa. De la nord la sud prezintă aceleași însușiri. Mai întâi îngusta câmpie costieră, apoi lanțul de înălțimi ce coboară de la Munții Alauți, sau Nusairiyah, din Siria, în nord, prin Munții Libanului, Galileea, Samaria și Iudeea până la Beer Șeva. La est de acesta, valea fluviului Nahr al-Asi¹, câmpia Bekaa și Valea Iordanului formează o adâncă depresiune, care duce până la Marea Moartă, Golful Aqaba și Marea Roșie, după care urmează un alt lanț muntos – Antiliban, Muntele Hermon, Kerak și Munții Moabului. Dat fiind că ploile iernale vin dinspre vest, pământurile sunt mai fertile pe litoral și pe versanții occidentali ai munților. Înspre est, terenurile cultivabile se preschimbă în pășuni, până când se contopesc cu stepa calcaroasă a Deșertului Sirian, întinzându-se spre Mesopotamia. Orașul Damasc se înalță asemenea unui port la marginea apuseană a acestui pustiu care a constituit dintotdeauna o barieră mai greu de trecut decât Marea Mediterană.

Acest scurt culoar care se întinde de-a lungul țărmlui estic al Mediteranei între Egipt și Turcia actuală a fost scena unui uluitor și rodnic amestec de populații și de culturi. Au venit din toate direcțiile. Sumerienii, popor neemit și foarte civilizată din Mesopotamia, au dominat Siria vreo mie de ani, începând din 3500 a.Chr. Au fost învinși de amoriții semiți, nomazi din centrul Arabiei, dar sumerienii și-au învățat cuceritorii cum să scrie și cum să cultive pământul. La jumătatea celui de-al treilea mileniu, babilonienii au fost urmați de egipteni, care cam în aceeași perioadă au cucerit mai întâi câmpia costieră din Siria. Egiptenii au fost alungați adesea de alți invadatori, precum războinicii hitiți din Asia Mică, care au acaparat toată Siria în 1450 a.Chr., însă de fiecare dată s-au întors și au redobândit controlul asupra teritoriului.

De prin anul 1600 a.Chr., locuitorii statorniciți în Siria și în Palestina au început să fie cunoscuți cu numele de cananeeni. Aproape sigur nu erau de o singură rasă, ci se formaseră dintr-un amestec de popoare, unele venite de pe mare, altele din deșert. Nu au creat niciodată un stat imperial puternic; s-au supus valurilor succesive de cuceritori, le-au plătit tribut și au făcut comerț cu ei. Erau pricepuți în prelucrarea metalului.

Unul dintre popoarele venite să se stabilească pe coasta Levantului în jurul anului 1400 a.Chr. au fost fenicienii, marinari extraordinar

1. În Antichitate: Orontes (*n.tr.*).

de talentați care au înființat colonii comerciale aproape pretutindeni pe țărmurile Mediteranei și chiar și pe coastele europene și africane ale Atlanticului. Cartagina, Tirul și Sidonul sunt cele mai faimoase. Numele „fenician“ vine din cuvântul grecesc care denumește purpura – purpura produsă în Tir era un colorant renumit în lumea antică. Multor libanezi de astăzi le place să se gândească la fenicieni ca la strămoșii lor.

Un alt val de invadatori a sosit din centrul Arabiei – arameenii. În jurul anului 1200 a.Chr., arameenii preluaseră controlul asupra Damascului. Cultura au dobândit-o de la locuitorii mai civilizați statorniciți în Siria, însă limba lor semitică – aramaica – a devenit *lingua franca* în regiune, fiind vorbită și de Isus Cristos o mie de ani mai târziu.

Cam la un secol după fenicieni, evreii, după ce fugiseră din Egipt, au invadat dinspre est ținutul Canaanului, au pus stăpânire pe Ierihon și treptat au supus populația sedentarizată de pe dealurile dimprejurul orașului. Însă au trebuit să se confrunte cu un nou val de invadatori veniți de peste Mediterană – filistenii – care s-au stabilit în câmpia litorală, dând numele lor regiunii: Palestina (*falastin* în arabă). Lupta a continuat cu urcușuri și coborâșuri până când David, regele Israelului, a unit triburile de evrei, a capturat orașul iebsit Ierusalim și l-a făcut capitala lui. Fiul lui David, Solomon, a construit aici primul templu iudaic. Regatul Israel a dăinuit cam două secole înainte de a se despărți în două – regatele Israel și Iuda. Prin 720 a.Chr., noua mare putere din nordul Irakului – asirienii – a invadat cele două mici state evreiești, provocându-le dispariția. Începând din acel moment și până în secolul al XX-lea nu a mai existat nici un stat evreiesc independent, cu toate că evreii s-au bucurat de un anumit grad de autonomie în timpul regatului Macabeilor (166–163 a.Chr.) și al successorului acestuia, Casa lui Irod. În anul 70 p.Chr., când evreii s-au răzvrătit împotriva Imperiului Roman, împăratul Titus a distrus Ierusalimul. Ultima lor revoltă a fost înăbușită de Hadrian în 135 p.Chr. și evreii s-au împrăștiat în lume; doar câteva mii au rămas în Galileea.

Evreii s-au deosebit de celelalte popoare care au invadat și s-au stabilit în Siria și în Palestina prin două aspecte importante. Unul a fost că în general nu au încheiat căsătorii în afara rasei lor și nu s-au lăsat asimilați de alte popoare din regiune. Celălalt a fost geniul lor religios, care a produs prima dintre cele trei mari religii monoteiste. Cele zece porunci și codul de legi iudaic derivat din acestea au reprezentat de departe cel mai înalt sistem de moralitate elaborat

de omenire înainte de venirea lui Cristos. Dar tocmai pentru că evreii se considerau un popor deosebit, ales în mod special de către Dumnezeu, iudaismul nu a fost niciodată o religie prozelitistă. Nu s-a pus problema unor mase enorme de oameni care să se convertească la credința iudaică, așa cum s-a întâmplat cu cele două religii care i-au urmat – creștinismul și islamul.

De pe la sfârșitul secolului al IX-lea p.Chr. caracterul invaziilor în Siria/Palestina a început să se schimbe. Acum nu mai era vorba atât de popoare migratoare în căutarea unui loc mai bun în care să se stabilească – „țara unde curge lapte și miere“ –, cât de mari puteri ce aspirau să cucerească și să-și impună dominația asupra locuitorilor existenți în teritoriu. Asirienii, care își aveau capitala la Ninive, lângă orașul Mosul în Irakul modern, și-au făcut pentru prima oară apariția în Siria în jurul anului 1100 a.Chr., însă doar regele lor Salmanasar al III-lea (859–824 a.Chr.) a fondat Imperiul Asirian, care a durat mai bine de două secole și care în cele din urmă a cucerit Egiptul. Fostul mare imperiu al faraonilor intrase într-un trist declin de pe vremea lui Ramses al III-lea din Dinastia a XX-a (secolul al XII-lea a.Chr.), ultimul care a dat dovadă de geniu militar pe câmpul de luptă. Sistemele de irigație n-au mai fost folosite și comerțul a decăzut. Egiptul era guvernat de despoți locali din orașele din Delta Nilului, atacate constant și în cele din urmă învinse de asirieni.

La rândul lor asirienii au fost înfrânți și înlăturați de dinastia caldeeană din Babilon. În anul 597 p.Chr., regele lor Nabucodonosor a cucerit Ierusalimul. Însă imperiul caldeean nu a avut viață lungă. Mai spre răsărit, în actualul Iran, un stat nou și dinamic se forma din unirea mezilor cu perșii. Regele lor, Cyrus al II-lea – „cel Mare“ – a domnit din 559 până în 530 a.Chr. și a întemeiat un imperiu care se întindea în toată Asia Occidentală din actualul Orient Mijlociu și în pe teritorii, de la fluviul Indus până la Marea Egee și la granițele Egiptului.

În 525 p.Chr., succesorii lui Cyrus au cucerit Egiptul fără prea multă greutate și s-ar putea spune că pentru egipteni a început astfel o perioadă de două mii de ani de dominație străină.

Perșii erau stăpânii întregii lumi civilizate din vremea lor, cu excepția Chinei. În provinciile apusene Siria și Palestina, limba oficială era aramaica. Administrația era eficientă, s-au construit drumuri, iar taxele se colectau cu regularitate. Regiunea s-a bucurat de două sute de ani de pace și prosperitate.